Neumer Katalin:

A lélek aspektusai

Wittgenstein a Filozófiai vizsgálódások *után*

Bevezetés

1. Wittgenstein a Filozófiai vizsgálódások *után*

1.1. A Filozófiai vizsgálódások *némely problémája*

Kötetem alcíme – „Wittgenstein a *Filozófiai vizsgálódások* után" – első megközelítésben egyértelműnek látszhatik. Valójában azonban, leszámítva a „Wittgenstein" szót, minden egysége magyarázatra szorul (persze, csak ha ezúttal hajlandók vagyunk lemondani az olyan mélyértelmű kérdések megvitatásáról, mint például hogy vajon kicsoda is az, akire a „Wittgenstein" név vonatkozik).

Először is az alcím (és a rá következő könyv) *Filozófiai vizsgálódások*on nem egészen ugyanazt a szövegkorpuszt érti, mint amely e cím alatt magyarul is napvilágot látott, hanem ennek csak azt a részét, amely mint a *Vizsgálódások* első része jelent meg, a második részként publikált szöveget viszont nem. Ez utóbbit a hagyaték gondozói, G. E. M. Anscombe és Rush Rhees a mű 1953-as posztumusz első kiadásában azért jelentették meg együtt az I. résszel, mert akkor úgy vélték: Wittgenstein maga úgy tervezte, hogy az első rész utolsó mintegy harminc oldalát nagyrészt elhagyja, helyette pedig a II. rész tartalmait dolgozta volna ide be, bizonyos kiegészítő anyagokkal egyetemben. Bár e második rész a tágabb közönség, de a kutatás jó részének szemében is azóta is rendületlenül a *Vizsgálódások* része, valójában igen korán felmerültek ezzel kapcsolatban kételyek. Így például már von Wright is *Wittgenstein* című, a Basil Blackwellnél 1982-ben megjelent tanulmánykötetében, nevezetesen a *Filozófiai vizsgálódások* keletkezéstörténetéről szóló tanulmány utolsó pontjában annak a sejtésének adott hangot, hogy az első rész teljes egész, még ha Wittgenstein maga esetleg szívesebben látta volna is, ha a két rész egységesebb egészet alkotna – engedte meg von Wright a lehetőséget. Eike von Savignynak először 1988–89-ben megjelent, a *Vizsgálódásokhoz* írott monumentális kétkötetes kommentárja már nem is foglalkozik az úgynevezett II. résszel. A tartalom felől közelítve a kérdéshez, már von Wright is megemlíti imént utalt tanulmányában az I. rész egységének kapcsán, hogy hozzá képest Wittgenstein írásai 1946 után bizonyos

értelemben eltávolodnak a korábbiaktól és új irányokba mutatnak; majd ezt a véleményét megismétli egy későbbi, kizárólag a *Vizsgálódások* úgynevezett II. részének szentelt, először 1992-ben megjelent írásában is, arra célozva, hogy a „II. rész" már ehhez az új irányhoz sorolható.[1] Korábban magam is utaltam arra, hogy Wittgenstein még ha be akarta volna is a „II. rész" anyagát dolgozni az I. rész végére, ez koncepcionális okoknál fogva nemigen sikerülhetett volna neki: a „II. rész" ugyanis olyan más későbbi megjegyzéseihez illeszkedik, amelyek a *Filozófiai vizsgálódások* koncepciójához képest – nevezzük ez utóbbit a továbbiakban „standard koncepciónak" – bizonyos, sok tekintetben komoly változásokat is mutatnak.[2] A *Filozófiai vizsgálódások* elsősorban Joachim Schulte nevével fémjelzett 2001-ben megjelent kritikai-genetikus kiadása ugyan nemcsak az I. rész előzményeinek transkripcióját tartalmazza, hanem a II. rész fennmaradt előzményét, a von Wright katalógusában a 144-es szám alatt regisztrált kéziratot is (a Filozófiai vizsgálódások első kiadása nyomdai munkálatainak alapjául szolgáló 234-es gépirat, nemkülönben ennek a másodpéldánya is elkallódott).[3] Ám Schulte már a kötethez írott bevezetőjében leszögezi, hogy *Filozófiai vizsgálódások*on csak az I. részt érti,[4] majd később azt mondja, hogy mindenesetre ha Wittgenstein a „II. részt" beledolgozta volna a *Vizsgálódások*ba az utolsó mintegy 170 megjegyzés helyébe, akkor a könyv eme átdolgozás következtében egészen más könyv lett volna.[5] Ehhez Schulte a kötet zárótanulmányában még hozzáteszi, hogy a „II. rész" szövege valójában ama szövegek problematikájával mutat párhuzamokat, amelyek *Bemerkungen über die Philosophie der Psychologie*, *Letzte Schriften über die Philosophie der Psychologie I*, továbbá *Letzte Schriften über die Philosophie der Psychologie: Das Innere und das Äußere* címmel jelentek meg nyomtatásban.[6] Von Wright pedig a kritikai-genetikus kiadáshoz írott előszavában egyenest mossa kezeit, hogy az úgynevezett II. rész valaha is együtt jelenhetett meg az elsővel, mondván, hogy ő „mindig is megfelelőbbnek tartotta a kiadók szerinti úgynevezett 'II. részt' Wittgenstein más késői írásaival együtt mint új

[1] Von Wright 1992: 187.

[2] Neumer 2000: 243–244, 15. jegyzet. Az első, kutatásaimnak ezt az irányát elkezdő írásom a *Gond* 2. kötetében jelent meg 1992-ben „Antiwittgenstein" címmel.

[3] A hagyaték egyes darabjait von Wright számozása alapján közlöm, aki mindegyiket egy háromjegyű számmal jelölte meg, melynek első számjegye az illető forrás természetére utal: így a kéziratok katalógusszáma 1-gyel, a gépiratoké 2-vel és a diktálásoké 3-mal kezdődik.

[4] Schulte 2001a: 14.

[5] Schulte 2001a: 29–30.

[6] Schulte 2001b: 1112.

gondolkodási irányának kezdetét felfogni”.[7] S végül a *Filozófiai vizsgálódások* Joachim Schulte gondozta 2003-as kiadása, amely a kritikai-genetikus edícióra alapozva közli a *Filozófiai vizsgálódások* ellenőrzött és javított szövegét (s amelyet könyvemben magam is használni fogok), a „II. részt” immáron nem is tartalmazza. Schulte utószavában e szöveget azon 1945–46-tól 1949 tavaszáig keletkezett írásokhoz mint ezek utolsó tagját sorolja, amelyek a filozófia pszichológiájával foglalkoztak.[8] Ennek következtében – írja Schulte – a Wittgenstein-hagyaték gondozói (akiknek egyike ő maga is) úgy döntöttek, hogy ezt a szöveget a későbbiekben az egyéb pszichológiai írásokkal együtt, s nem a *Filozófiai vizsgálódások* társaságában fogják megjelentetni.[9]

Ekképp könyvemben magam is *Filozófiai vizsgálódások*on mindig csak a korábban I. részként ismert szöveget fogom érteni. A *Vizsgálódások* számozott megjegyzéseit a korábbi bevett gyakorlat paragrafusoknak titulálta. Mivel azonban semmi nem vall arra, hogy Wittgenstein a sorszámokkal a sokkal keményebb hangzású és tartalmú paragrafusokra gondolt volna, ezért magam is az utóbbi időben terjedni kezdő gyakorlatot követem, és paragrafusok helyett megjegyzésekről vagy pontokról beszélek.

Ami a korábbiakban II. résznek tekintett szöveget illeti, ennek, mint fentebb jeleztem, két változatáról tudunk: egy kéziratos verzióról, MS 144-ről, és egy gépiratos változatról, TS 234-ről. MS 144 olyan megjegyzésekből állt össze 1949-ben, amelyeket Wittgenstein 1946 májusa és 1949 márciusa között vetett papírra (MS 130 az 56. oldaltól kezdve, MS 131–138, MS 169); majd még ugyanez év június végén, július első felében MS 144 alapján diktálta TS 234-et.[10] Ez után a gépirat után többet már nem is diktált, csak kéziratokat írt.[11] Mivel ez a

---

[7] PU–KGE 8. Áttekintve von Wright különböző, az évek során e tárgykörben kiadott nyilatkozatait, magam úgy látom, hogy álláspontja inkább ellentmondásosnak tekinthető. (Például von Wright 1992: 188-on annak a határozott véleményének ad hangot, hogy semmi okát nem látja, hogy a maga idején ne jelentethették volna meg TS 234-et a *Vizsgálódások* II. részeként.) De jelen bevezető tárgya semmiképp sem von Wright nyilatkozatainak összehasonlító elemzése.

[8] Schulte 2003: 292–293. A Schulte megadta időintervallumban az 1945-ös évszámot nem tudom mire vélni: nem tudom, melyik ebbe sorba illő kézirat keletkezhetett volna még 1945-ben. A sor első tagjának, MS 130-nak ide tartozó része (az 55-58. oldaltól kezdve) már 1946-os.

[9] Schulte 2003: 294.

[10] Von Wright 1986a: 140–141, von Wright 1992: 182. (Von Wright 1986a elképzelhetőnek tartja, hogy TS 234-et Wittgenstein nem diktálta, hanem egy gépíró maga MS 144 alapján létrehozta; von Wright 1992: 185–186 azonban ezt a hipotézist explicite visszavonja. Ezután azonban von Wright 2001: 9 újra visszatér a korábbi álláspontjához. Hogy e véleményingadozásnak mi az alapja, illetve hogy mennyiben lehet az idősödő szerző esetleg hanyatló szellemi állapotával összefüggésben, nem tudom.)

gépirat – mely a *Filozófiai vizsgálódások* első megjelenésekor még megvolt – eltűnt, rá csak a kinyomtatott verzió alapján tudok majd hivatkozni (PU II-ként).

Könyvem alcímében nemcsak a „Filozófiai vizsgálódások" megnevezés, hanem az „után" szó is szorul némi magyarázatra. Elsőként és természetesen érthető pusztán az időbeli rákövetkezés kifejezéseként: eszerint egyszerűen olyan munkákról beszélnék a következőkben, amelyek a *Filozófiai vizsgálódások* befejezése után keletkeztek. Mikor is fejezte be hát Wittgenstein a *Vizsgálódásokat*? Von Wright korábban az utolsó gépiratváltozatot az 1945–46-os tanévre tette, amelyen azonban Wittgenstein szerinte még 1949-ben vagy akár 50-ben is tovább dolgozott;[12] később azonban von Wright arra jutott, hogy ugyan Wittgenstein még 1945 után is javítgatott itt-ott a gépiraton, ám lényegeset nem változtatott már, hiszen egyetlen új szakasz, bekezdés sem került már bele.[13] Lényegében ez utóbbi álláspontho közelít Schulte, amikor azt mondja, hogy Wittgenstein a gépirat utolsó oldalait 1945 végén–1946 elején, vagy pedig 1946 tavaszán diktálta, s ez utóbbi esetben legkésőbb áprilisban lezárta[14] (illetve a *Vizsgálódások* 2003-as kiadásában már azt valószínűsíti, hogy a gépiratot a filozófus 1946-ban fejezte be[15]), majd ezután ezen a kész gépiraton valószínűleg már csak alkalmilag javított, tűzött a lapok közé cédulákat – melyeket minden bizonnyal be akart volna toldani valahová –, jegyezte be itt-ott, hogy a szöveg még kiegészítésre szorul stb. Mindez Schulte szerint egyszersmind amellett is szól, hogy még mindig nem tekintette a művet véglegesen kiérleltnek.[16] A másik, az előzmények oldaláról nézve lényeges szempont, hogy – miként von Wright írja – Wittgenstein a *Vizsgálódások*hoz csak olyan kéziratokat használt fel, amelyeket 1945 júniusa előtt írt.[17] A felhasznált gépiratok pedig: a *Bemerkungen I* (TS 228-ból az első 698 megjegyzés), *Bemerkungen II* (TS 230),[18] továbbá a *Vizsgálódások*nak úgynevezett köztes változata. Az utóbbit Wittgenstein

---

[11] Von Wright 1992: 186.
[12] Von Wright 1986a: 137.
[13] Von Wright 1992: 182.
[14] Schulte 2001a: 27–28.
[15] Schulte 2003: 292.
[16] Schulte 2001a: 33, Schulte 2003: 292.
[17] Von Wright 1986a: 135.
[18] A *Bemerkungen I* és a *Bemerkungen II* címeket Wittgenstein maga adta a nevezett köteteknek.

1945 elején zárta le,[19] 1945 nyarán diktálta a *Bemerkungen I*-et, majd erre rá a *Bemerkungen II*-t.[20]

S annyi valóban igaz, hogy könyvemben olyan szövegekre fogok összpontosítani, amelyek 1946 és Wittgenstein 1951. április 29-én bekövetkezett halála között keletkeztek. Miközben a záró dátumhoz kétség nem fér, addig a kezdőpont nemcsak a *Filozófiai vizsgálódások* utolsó változata fenti apróbb bizonytalanságai miatt képlékenyebb, hanem pontos betartása már csak azért sem lehetséges, mert egyébként sem adható meg minden kétséget kizáróan minden kéz- és gépiratnak, illetve ezek minden egyes részének a keletkezési ideje. (Például mert Wittgenstein sokszor egy korábban – akár évekkel előbb – félbehagyott füzetben folytatta feljegyzéseit.)

1.2. A fogalmi háló és a koncepció változásai 1946 után

Természetesen akár csak egy körülbelüli időhatárt is csak akkor van értelme megadni, ha ennek tartalmi okai vannak: ha tehát az utána következő periódusnak vannak tematikus és koncepcionális sajátosságai.

A fentiekből is már sejthető, hogy Wittgenstein utolsó éveinek egyik hangsúlyos témája: a pszichikai, a mentális problémái. Persze, nem az egyedüliek, hanem ide sorolhatók még olyanok is, mint a bizonyosság, a kétely, a tudás problémái; a színnevek; a másik megértése; a tényeknek, úgymond a „valóságnak” a konceptuális hálókhoz, a nyelvjátékokhoz való viszonya.

Ez utóbbi témákat vizsgálva is felfedezhetők bizonyos hangsúlyeltolódások Wittgenstein korábbi felfogásához képest. Ide sorolható például az a lényeges belátás, hogy a nyelvjátékaink hatalma nem mindenekfeletti, a konceptuális sémák nem minden tekintetben konstituálják a tényeket, mondhatni, „a tények is közbeszólhatnak”. Legalább bizonyos tényekről, dolgokról állíthatjuk: ha megváltoznának, vagy másmilyenek lennének, akkor nyelvjátékainkat sem játszhatnánk ugyanúgy, mint eddig. A nyelvjátékok játszásának feltételei közé bizonyos tények is hozzá tartoznak.[21]

---

[19] Schulte 2001a: 25.

[20] Von Wright 1986a: 135.

[21] Ezt a kérdést már korábban is, még az akkor rendelkezésre álló nyomtatott kiadások alapján tárgyaltam (Neumer 2000: 14–18, 91–107), mindazonáltal anélkül, hogy feltűnt volna, hogy a mondott megjegyzések Wittgenstein utolsó időszakában keletkeztek.

Könyvemben nem ezek az összefüggések állnak az előtérben, hanem Wittgensteinnek a mentálisra vonatkozó fejtegetései, miközben azonban az ekképp behatárolt nézőpontból többször és hosszabban kitérek-visszatérek olyan kérdésekre is, mint a bizonyosság, a tudás vagy a másik megértése. Az 1946-tól kezdődő időszaknak ugyanis egyik, ha nem a leglényegesebb változása a korábbiakhoz képest a mentális, a pszichikai szerepét érinti. Míg korábban Wittgenstein ha nem eliminálta is őket, de a publikus nyelvjátékokhoz képest legalábbis alárendelt jelentőséget tulajdonított nekik, addig utolsó korszakában újra és újra visszatér a kérdéshez, hogy vajon nincsen-e nagyobb, és milyen szerepük van; s egyre többször annak jelentőségéről szól, hogy az ember attól ember, hogy „lelke van", illetve hogy embertársainkkal akkor bánunk emberként, ha úgy viszonyulunk hozzájuk, mint akiknek „lelkük van". Újra meg újra pedig azért tér vissza a pszichikai problémájához, mert az a nagyobb hely, amelyet fejtegetéseiben a mentális – mondhatni, Wittgenstein akarata ellenére is – ekképp kikövetel magának, a „standard koncepció" alapfogalmait is érinti, így például a jelentés használatelméletéét és a szabálykövetését, a külső és a benső viszonyát vagy Wittgensteinnek a kontextualizmus eszméjéhez való kötődését – s ez annak ellenére elmondható, hogy már a „standard koncepció" sem annyira rigid, mint amennyire a szakirodalom vagy a közhiedelem jószerivel feltételezi róla. Wittgenstein utolsó éveiben épp ezek a koncepciók kezdenek a mentális szerepének növekedésével párhuzamosan meginogni – miként ezt könyvemben több megközelítésben is bemutatom.

Schulte szerint főként az 1950-es–60-as években az Ordinary Language Philosophy felőli Wittgenstein-interpretációk a következő három pont körül forogtak: 1/ „Egy kifejezés jelentése a használata a nyelvben" 2/ az elme antikarteziánus filozófiája 3/ a filozofálás módszere (metafilozófia).[22] Valójában, persze, ezek a pontok azóta is legalább a megközelítések jó részében az uralkodó szempontok közé tartoznak. Ennélfogva azt mondhatjuk, hogy Wittgensteinnek legalábbis utolsó évei megingatják e „standard" interpretációnak az első két pontját. (Másfelől érdemes megjegyezni: a filozofálás módszerét illetően Wittgenstein, úgy tűnik, változatlan meggyőződéseket képviselt.)

Miközben 1946 után az egyik oldalon a korábbi fogalmi háló itt-ott felfesleni látszik, apró szakadások keletkeznek rajta, addig a másik oldalon a mentális új összefüggésekbe állítva jelenik meg: nevezetesen az aspektuslátással és -váltással, a jelentésélménnyel és a másodlagos jelentéssel összekapcsolva. Elsőre bármennyire érthetetlen is ez utóbbi felsorolás az olvasónak, e meglehetősen bonyolult fogalmak magyarázatát a könyv későbbi fejezeteire

[22] Schulte 2003: 283.

kell halasztanom. E rövid bevezetőben legyen elég annyi, hogy a korábbiakhoz, a „standard koncepcióhoz” képest új fogalmakkal is van dolgunk. (Ekképp az tanácsolható: miután a nyájas olvasó most egyszer átolvassa a következő, e fogalmak geneziséről szóló fejtegetéseket, azután a könyv egészének ismeretében, „új szemmel” térjen vissza még egyszer hozzájuk.)

Arról, persze, nincs szó, hogy Wittgenstein korábban soha nem érintett jelenségekhez és kérdésekhez nyúlna. Így beszél ő korábban is aspektusokról, vagy akár arról is, hogy *valamit* egy bizonyos *aspektusból látunk* – ha minden igaz, először 1932-ben[23] utal a jelenségre. Mint ahogyan újra és újra – s már 1930-tól kezdve! – visszatér azzal rokon jelenségre is, amit aztán 1946 után aspektuslátásnak nevez – vagyis hogy valamit így is, meg amúgy is, ennek is, meg amannak is láthatunk, és eközben használ némely olyan fordulatot is, amelyet aztán később az aspektuslátással kapcsolatban is alkalmaz.[24] Közülük érdemes felfigyelnünk arra a szövegrészre, amely a *Vizsgálódások* minden korai változatában megtalálható, illetve hogy ezt a passzust Wittgenstein aztán a *Vizsgálódások*ba is átvette.[25]

---

[23] TS 212: 1724 (a *Bergen Electronic Edition* [a továbbiakban = BEE] szerinti legkorábbi feltételezhető keletkezési idő: 1932. jan. 1.; Nedo 2001: 228: 1932 nyári szünete) és TS 213: VIII és 710. (= „Big Typescript”; datálás: BEE: legkorábban 1932. jan. 1.; Nedo in: WA11: VII: W. 1933 márciusában kezdte a diktálását; Nedo 2001: 229: 1933 nyári szünete).

[24] Néhány kiragadott példa: MS 108: 89–90 (1930. febr. 23.), MS 110: 42 (1931: febr. 5.) MS 110: 260 (1931. júl. 2.), MS 115: 24–25 (a füzet első bejegyzésének dátuma: 1933. dec. 14.; ezután datálatlan a 118-ik oldalig, ahol a beírt dátum: „36 augusztus vége”), MS 116: 13–14 (BEE: legkorábban 1937. szept. 1.), MS 120: 47r (1937. dec. 9.), 49v (1937. dec. 12.), MS 123: 25v–26v (1941. máj. 18.), 30v–31r (1941. máj. 20.), MS 124: 1 (1941. jún. 6.), MS 140: 5 (von Wright 1986b: 54 szerint 1934 körül), MS 162b: 14v, 19r (1940 január), TS 209: 129 (a BEE szerint a gépirat legkorábbi feltételezhető ideje 1930. jan. 1.; mivel azonban az utalt passzus eredendően MS 108: 89–90-ről származik, melynek dátuma biztosan 1930. február 23., továbbá ezután Wittgenstein előbb még TS 208-at is lediktálta, majd szétvagdosta cédulákra, hogy ezekből összeragaszthassa TS 209-et, ez a gépirat biztosan későbbi – mint több forrásból tudjuk is, 1930 áprilisából [pl. Rhees in: *Werkausgabe*, 2. köt., 315; Nedo in: WA8,1: XIV]), TS 211: 162–163 (Nedo in: WA8,1: IX–X: Wittgenstein 1931. szept. 16-án fog bele a diktálásába, majd 1932. jún 28. és júl. 24. között fejezi be), TS 213: 442 (1933 nyara), TS 228: 117–119 (1945 nyara).

[25] MS 142: 64 (= a PU ún. ősváltozata; Wittgenstein enkezű bejegyzése az első oldal alján: „Megkezdve 1936 november elején”), TS 220: 55–56 (= PU ún. korai változata; Schulte 2001a: 19 szerint Wittgenstein a kézirat első felét 1936 karácsonyi szünetében diktálta), TS 239: 55–56 (= a PU átdolgozott korai változata; Schulte 2001a: 22 szerint valószínűleg 1943), PU 74. Létezik még a PU-nak egy ún. „köztes változata” is, amely már nincsen meg az eredeti állapotában, ám ez az állapot jól rekonstruálható. A rekonstrukciót lásd in: PU–KGE, 563–738. A későbbi PU 74 már ebben a verzióban is 74. pontként szerepel az utalt kiadás 617. oldalán. (Keletkezési ideje Schulte 2001a: 32 alapján 1944–45 tele.)

Maga a megjegyzés túl hosszú ahhoz, hogy itt egészében idézzem, ezért itt csupán egyetlen mondatánál maradnék:

> Természetesen létezik olyan, mint *így* és *másképpen* látás; és vannak olyan esetek, amelyekben aki egy mintát *így* lát, az általában *ily* módon fogja alkalmazni, és aki másképpen látja, az más módon. (PU 74)

Ekképp a fentebb felsorolt fogalmak közül az aspektuslátásé és -váltásé az, amelyik a legtöbb és leghangsúlyosabb 1946 előtti előzménnyel dicsekedhet. Ám maga a fogalmat jelölő terminus mégis 1946 utáni: *aspektusok látásáról*, hogy *magukat* az *aspektusokat látjuk*, Wittgenstein csak ez után szól – először feltehetőleg 1947. július 14-én (MS 135: 13). Az „aspektuslátás" (Aspektsehen) kifejezést is csak 1946 után – valójában csak egyetlen alkalommal, 1948. november 12-én (MS 137: 95b) – használja. Az „aspektus váltása" kifejezést pedig először 1946 szeptember 13-án (MS 132: 21)[26] alkalmazza, majd ugyanezen a napon pár oldallal később bevezeti az „aspektusváltás" (Aspektwechsel) terminust (MS 132: 23). Mint majd látni fogjuk, épp ez utóbbi fogalom perdöntő az utolsó évek fogalmi dilemmái szempontjából.

Természetesen Wittgenstein korábban is beszél a nyelvhasználat kapcsán érzésekről, élményekről, arról, hogy vajon az érzés ad-e szavainknak jelentést, vagy hogy vajon létezik-e egy-egy szóhoz specifikusan hozzákapcsolható érzés (például „ha-érzés") – hiszen épp az egyik botránykő a szemében a feltételezés, hogy a nyelvhasználatot kísérő érzéseknek a nyelvhasználat sikeressége szempontjából jelentősége volna. Azok a töprenkedései azonban, amelyek arra irányulnak, hogy „a jelentést megéljük", vagy hogy „a jelentésnek élménye" lehet, csak a 130-as sorszámú kéziratnak az 1946 tavaszán papírra vetett megjegyzéseitől kezdődnek. A kéziratnak ez a része, mondhatni, az első darabja azoknak a kéziratköteteknek és gépiratoknak, amelyekben Wittgenstein a következő években a mentális problémáiról töprenkedik. Mintegy terminusként is ekkor vezeti be a szóösszetételt: miután a kifejezést több alakban is már többször használta, utána előbb még ugyanebben a 130-as kéziratban idézőjelbe téve állandósult szókapcsolat rangjára emeli ('a jelentés élménye' [Erlebnis der Bedeutung] – MS 130: 218); majd a következő, 131-es kéziratban, 1946. augusztus 29-én először írja le a „jelentésélmény" („Bedeutungserlebnis" – MS 131: 145), illetve valamivel

[26] A BEE normalizált változatának rejtett verziója ugyan itt szeptember 12-t közöl, ám ez egyértelműen hibás: a kézirat 15. oldalának alján ugyan Wittgenstein először valóban szeptember 12-őt írt, ám ezt aztán 13-ra javította (s erről a javításról a diplomatikus verzió tud is) – már csak azért is, mert a 12-i dátum a 10. oldalon már előfordult. Ez utóbbi dátum ugyan szintén utólagos javítás 11-ről 12-re – de azért, mert a 11-i dátum, s immáron minden javítás nélkül, a 7. oldalon már egyszer szerepelt.

később a „jelentésérzés” („Bedeutungsgefühl” – MS 131: 164) szóösszetételt is, ezzel végképp elérvén az önálló fogalom szintjét.

Talán csak a „másodlagos jelentés” korai fogalmi előzményeit némiképp nehézkes felmutatnunk, még ha ehhez is fellelhetünk itt-ott apróbb szilánkokat. Így a *Filozófiai vizsgálódások. Átdolgozási kísérlet* című, 1936 augusztusának végén megkezdett kéziratban is megtalálhatunk legalább azokból a példákból néhányat, amelyeket Wittgenstein aztán a későbbiekben mint a másodlagos jelentés példáit elemzi, ráadásul már ezen a korai helyen is felmerülnek olyan, a jelentés és használat kategóriái körül forgó kérdések, amelyek aztán a másodlagos jelentés kapcsán is (MS 115: 242–243). Karakterisztikus, a másodlagos jelentés példáit és releváns kontextusait tartalmazó fejtegetéseket azonban csak 1946 után olvashatunk, bár jó ideig még ekkor is a kifejezés használata nélkül: így az aspektuslátás[27] és a jelentésélmény[28] kontextusában; emellett van, amikor egyszerre a jelentésélménnyel és az aspektuslátással a szövegkörnyezetben (MS 136: 72b – 1948. január 6.), vagy a jelentésélmény és a másodlagos jelentéssel kapcsolatos későbbi jelentéselméleti fejtegetések társaságában is (MS 137: 82b–83a – 1948. október 28.).

Ha „másodlagos jelentésről” nem is, de „másodlagos használatról” vagy „alkalmazásról” ugyan már valamivel tárgyalandó időszakunk előtt, 1944 második felében is szót ejt alkalmilag Wittgenstein (MS 129: 2, 54, TS 241a, ill. 241b: 14),[29] mely passzusok aztán a *Filozófiai vizsgálódások*ba is bekerülnek (PU 282). Ám a „másodlagos jelentés” terminust csak jóval később, 1949-ben vezeti be, ahol is egyszersmind másodlagos alkalmazásról is szól (MS 138: 12b–13a [1949. január 31.], majd MS 144: 80 és PU II 557). Emellett az a néhány hely, ahol még a „másodlagos jelentés” kifejezés bevezetése előtt beszél másodlagos használatról, nem ugyanarra a típusra vonatkozik, mint amelyről Wittgenstein a másodlagos jelentés kapcsán beszél, miközben – mint ezt majd a III. fejezetben látni is fogjuk – az általunk tárgyalandó problémkör szempontjából csak ez utóbbi fajtának van jelentősége. Mondhatnók, persze, hogy mindösszesen három hosszasabb fejtegetés forog a „másodlagos

---

[27] MS 130: 159–160 – 1946. máj. 26.; MS 135: 18 – 1947. júl. 15.; MS 137: 138a–138b – 1949. jan. 3.; TS 229: 214 – 1946–47; TS 232: 737–738 – 1948; TS 233a: 37–38 – a cédulagyűjteménynek ez a darabja az iménti TS 232-ből lett kivágva.

[28] MS 131: 172–173 – 1946. szept. 1.; MS 135: 82–83 – 1947. júl. 24.; MS 137: 82b–83a – 1948. okt. 28.; MS 137: 114b–115a – 1948. dec. 1.; TS 232: 744 – 1948.

[29] A 241-es gépiratot Wittgenstein a 129-es kézirat alapján állította össze. Ehhez képest meglepő fordulat, hogy a BEE szerint e gépirat legkorábbi feltételezhető keletkezési ideje 1944. jan. 1. – miközben az MS 129-ben az egyetlen Wittgenstein kezétől származó dátum 1944. aug. 17., melyre még aztán 202 teleírt kéziratoldal következik. Ennyit nem ír meg senki öt perc alatt.

jelentés” eme típusa körül. De először is az eddig tárgyalt fogalmakkal összehasonlítva ezt vezeti be a legkésőbb Wittgenstein – úgyhogy túl sok ideje nem is maradt már arra, hogy sűrűn használja. Emellett ezeknek az előfordulásoknak az is súlyt ad, hogy közülük az egyik a PU II. részeként kiadott gépiratban van, amely – miként von Wright írja – Wittgenstein utolsó éveinek legkidolgozottabb, legkiérleltebb szövege, ráadásul amelyet maga a filozófus is ennek tekintett.[30] S végül az utolsó két előfordulás kontextusa is komplex: olyan szövegkörnyezetbe ágyazott, amely az utolsó évek gondolatvilágának fentebb elemzett problémáival foglalkozik: valamely szó megélésének a kérdésével, hogy egy szót így is, meg amúgy is lehet érteni – amely fordulat máris az aspektusok problémáját is bevonja a körbe (MS 144: 78–80, PU II 555–557). A mondottakból csak az MS 138-beli előfordulás látszik kiesni. Ám ezt a mintegy másféloldalnyi fejtegetést – ama január végi nap egész termését – Wittgenstein egy korábbi füzet egy lapjához szánta bővítésnek, mint erről a 138-as füzet lapteteji zárójeles megjegyzése tanúskodik: nevezetesen a Wittgenstein által „R”-rel jelölt füzet (vagyis MS 137) 83. oldalához. Ezen a helyen pedig[31] egy 1948. október 28-i megjegyzéssorozat olvasható, melyben szó esik a jelentés megéléséről és arról is, hogy egy szót így is, meg úgy is érthetünk (vagyis megint az aspektus problémájánál vagyunk).

Ezen az MS 137-ben olvasható helyen emellett a jelentésvakság kérdése is – bár explicite meg nem nevezve – felsejlik. Az olyan embereket ugyanis, akik nem képesek az aspektuslátásra, vagy arra, hogy jelentésélményeik legyenek, vagy hogy másodlagos jelentéseket megértsenek, Wittgenstein „alakvaknak” (gestaltblind), „aspektusvaknak” (aspektblind), illetve „jelentésvaknak” (bedeutungsblind) nevezi. Valójában az aspektusvaksággal rokon problémákat Wittgenstein már korábban, a 137-es kézirat előtt is érint. Például több 1937-es feljegyzés és 1938-as, illetve az 1942–43-as év fordulója táji gépirat is fejteget ilyeneket (MS 117: 60–61, MS 118: 44r–45v, TS 221: 181, TS 222: 37)[32]: egy probléma megoldásához az szükséges, hogy valami mást, új rendet, új dimenziót (Wittgenstein későbbi terminológiájával új aspektust mondanánk) vegyünk észre, ehhez pedig az kell, hogy egy vakság küszöbölődjék ki, amit úgy érünk el, hogy megmutatjuk a légynek a kiutat a légypalackból. Azt is érdemes észrevennünk, hogy ezek a fordulatok a filozófia feladatáról szóló ismert passzusokat is előlegezik: „Mi a célod a filozófiában? – Megmutatom

[30] Von Wright 1992: 188.

[31] Wittgenstein az „R” kötet nyomdai 82-es oldalszámát a szám alatt kézzel 83-ra javította. Ugyanez a lap a BEE transkripciója szerint a 82b oldal, az egész napi fejtegetés pedig még a következő teljes (83a) és az erre következő fél oldalt (83b) is elfoglalja.

[32] TSS 221 és 222 datálásához lásd Schulte 2001a: 20–22.

a légynek a kiutat a légypalackból” (már 1937. szeptember 8-án: MS 118: 71r), majd a PU 309. Megjegyzésében is olvasható (legalábbis németül) rövidebb megfogalmazásokban is: „Megmutatni a légynek a kiutat a légypalackból” (TS 228: 105, TS 230: 48, vö. MS 117: 92).[33] Tehát újfent azt láthatjuk, hogy a leginkább az aspektusokkal kapcsolatos problémáknak mutathatók ki 1946 előtti előzményei. Mégis, az „alakvak” és a „jelentésvak” kifejezés először csak a 130-as számú kéziratban fordul elő (MS 130: 229 – „der 'Gestaltblinde'”, 1947. július 30.; MS 130: 239 – „der 'Bedeutungsblinde'”, 1947. július 31.), míg az „aspektusvak” kifejezés a 137-es kéziratban (MS 137: 24a, 1948. február 19.)[34]

Valójában azonban annál is többről van szó, mint hogy Wittgenstein 1946 után a korábbiakhoz képest némely új fogalommal operálna. Ezek a fogalmak ugyanis rendszeresen egymásra következő megjegyzésekben, közös kontextusokban kerülnek elő, mint erről épp a másodlagos jelentés kontextusainak fenti bemutatása is tanúskodhatott. Az ismétlődő közös kontextusok sejtetik, hogy Wittgenstein egymáshoz kapcsolódó problémákat lát itt. Így nem csoda, hogy az említett fogalmak egymással fogalmi kapcsolatba is kerülnek – s ezzel egy fogalmi háló meghatározó csomópontjaivá válnak. Ez utóbbit könyvemben fogom részletesen bemutatni.

Mindezek alapján 1946 után nem egyszerűen bizonyos korábbi problémák kerülnek új megvilágításba, még csak nem is néhány új fogalom vezetődik be, hanem maga az a fogalmi háló is megváltozik, amelynek révén Wittgenstein konceptualizálja őket. Hogy a „standard koncepción” az utolsó években apró hajszálrepedések kezdenek keletkezni, ez többek közt az új fogalmak, a módosult fogalmi háló következménye.

[33] Filozófiai terápia és aspektusváltás kapcsolatához lásd Neumer 1991: 143–146.

[34] A BEE datálása szerint ugyan a TS 232: 724. oldalon lévő előfordulás előbbi – legkorábban 1948. január 1-i – lenne, de ez aligha valószínű, tekintettel arra, hogy e gépirat egyik forrása MS 137. Von Wright és Heikki Nyman szerint Wittgenstein a gépiratot valószínűleg 1948. októberében vagy novemberében diktálta (*Werkausgabe*, 7. köt., 219).